

prof. UAM dr hab. Jerzy Kałużny

jerkala@amu.edu.pl

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Julianny Redlich pod tytułem „Der vergessene Meinungsstifter. Carl Busse (1872-1918) – Schriftsteller, Literaturkritiker, Publizist” („Zapomniany opiniotwórca. Carl Busse (1872-1918) – pisarz, krytyk literacki, publicysta”)

I Ocena ogólna

Lektura rozprawy doktorskiej pani mgr Julianny Redlich była dla mnie ciekawym i pouczającym doświadczeniem czytelniczym z dwóch zasadniczych powodów. Po pierwsze, Autorka wydobywa z historiograficznej niepamięci postać swego czasu dużo znaczącą w życiu literackim i kulturalnym Niemiec, potwierdzając w ten sposób obserwację, że w zdawałoby się gruntownie przez badaczy „przeorany” długim wieku XIX (i oczywiście nie tylko nim) wciąż istnieją obszary nieodkryte, słabo rozpoznane bądź wymagające powtórnego, pogłębionego zbadania. Po drugie, moje zaciekawienie postacią Carla Bussego ma powód czysto osobisty, ponieważ pochodzę z tego samego regionu, co on i w jego niektórych utworach literackich osadzonych tematycznie w Wielkopolsce odnajduję krajobrazy znane mi z autopsji. Autorka postawiła sobie za cel zrekonstruowanie życiorysu i kariery zawodowej Carla Bussego, zbadanie, jaką pozycję zajmował w życiu literackim Niemiec na przełomie wieków oraz analizę wybranych utworów literackich, aby w ten sposób wypełnić lukę w badaniach historycznoliterackich poświęconych temu okresowi (s. 3). W efekcie czytelnik otrzymuje ciekawą, solidnie udokumentowaną i dobrze, z krytycznym dystansem opowiedzianą historię błyskotliwej kariery, która była wypadkową pracowitości, konsekwencji w budowaniu własnego wizerunku, umiejętności nawiązywania kontaktów i chyba jednak w największym stopniu szczęścia towarzyszącego poczynaniom pisarza i krytyka.

II Ocena szczegółowa

Zrąb rozprawy o łącznej objętości 229 numerowanych stron tworzą trzy obszerne rozdziały z podrozdziałami obudowane wprowadzeniem, zakończeniem, spisem literatury oraz aneksem zawierającym wykaz publikacji Carla Bussego w układzie chronologicznym.

We „Wprowadzeniu” Autorka dokonuje wstępnej prezentacji problemu badawczego, określa cele swojego studium oraz zarysowuje kontekst historyczny i historycznoliteracki dla rozważań w rozdziałach 2-4. Doktorantka charakteryzuje Carla Bussego jako pielęgnującego wartości konserwatywno-narodowe (naród, moralność i piękno) pisarza, krytyka literackiego i publicystę, którego działalność (ok. 1889-1918) przypadła na czas „różnorodności” (s. 1). W tym okresie bogactwu form życia literackiego i kulturalnego w Niemczech towarzyszył dynamiczny rozwój rynku prasowego i wydawniczego kierującego się w pierwszym rzędzie gustami masowego odbiorcy. Carl Busse w ujęciu Autorki to autor, krytyk i publicysta, który ma wyczuć panujących trendów literackich, ale jednocześnie nie do końca się z nimi utożsamia. Doktorantka formułuje tezę, że Bussego „można traktować jako postać paradygmatyczną w odniesieniu do rozwoju rynku [literackiego – JK] w tym czasie oraz że był on indywidualnością, a przynajmniej *primus inter pares* w literackim i publicystycznym pejzażu Niemiec w końcu długiego wieku XIX.” (s. 2). Teza ta, podobnie jak teza o świadomym wykorzystywaniu przez Bussego czytelniczej atrakcyjności problematyki ojczyźnianej i jej specyficznych form literackich (*Heimatroman*, *Ostmarkenroman*), znalazła rozwinięcie w analitycznych partiach rozprawy.

Rozdział 2 pt. „Carla Bussego droga do kariery twórcy, publicysty i krytyka literackiego” przynosi rekonstrukcję jego kariery zawodowej. „Wartością dodaną” solidnie udokumentowanej prezentacji jest bogactwo informacji dotyczących wydawnictw i redakcji czasopism, z którymi Busse współpracował. Wzbogacanie wywodu o wątki poboczne i dodatkowe informacje dotyczące kontekstu jest zresztą stałym elementem strategii prezentacyjnej Autorki, dzięki czemu jej studium jest czymś więcej niż opowieścią stricte biograficzną. Mgr Redlich kreśli daleki od jednoznaczności i upraszczającego wygładzenia obraz twórcy ambitnego, przemyślnie budującego swoją karierę także w oparciu o rozległą sieć znajomości w kręgach literackich Niemiec, Austrii i Szwajcarii. Jednocześnie przedstawia świadomego swoich artystycznych ograniczeń pisarza i będącego zarazem niemal wyrocznią w sprawach literackich krytyka.

Głównym tematem rozdziału 3 pt. „Carl Busse i jego współcześni” jest budowanie sieci osobistych powiązań o różnorodnym charakterze – od znajomości o charakterze biznesowym i zawodowym przez relację „mistrz – uczeń” po mecenat nad początkującymi pisarzami. Autorka uwypukla obecną w ówczesnej literaturze niemieckiej skłonność do masowości, czyli do budowania świata przedstawionego i posługiwania się repertuarem środków wyrazu oraz schematami narracyjnymi właściwymi literaturze rozrywkowej, czy – jak chce Autorka – trywialnej. W tym kontekście postulowałbym nieco większą precyzję w używaniu pojęć „literatura trywialna” i „historiografia trywialna”. Dotykam tu kwestii wartościowania, niezwykle istotnej w odniesieniu do tego rejestru piśmiennictwa, w którym poruszał się Busse jako autor „Geschichte der deutschen Dichtung des 19. Jahrhunderts” [Historia XIX-wiecznej literatury niemieckiej] zaklasyfikowanej przez Rainera Rosenberga do kategorii „trywialnej historiografii literackiej”. Lektura fragmentu pracy poświęconego tej publikacji pozostawiła we mnie lekkie poczucie niedosytu. Doprecyzowanie takich pojęć, jak „literatura masowa”, „literatura rozrywkowa” i „literatura trywialna” (por. Günther Fetzner: „Wertungsprobleme in der Trivialliteraturforschung“, 1980) oraz nawiązanie do teoretycznych rozważań m.in. Jochena Schulte-Sasse („Literarische Wertung”, 2. wyd. 1976) Hansa-Dietera Zimmermanna („Trivialliteratur? Schema-Literatur! Entstehen, Formen, Bewertung”, 1982) pozwoliłby Autorce na – moim zdaniem wartą osobnego podrozdziału, być może w rozdziale 4 – pogłębioną analizę historiograficznego dziełka Bussego i pokazanie podobieństw, a może nawet jedności strategii narracyjnych w jego prozie niefikcjonalnej. Opisując rozwój kariery Bussego, Autorka wskazuje na stosowaną przezeń z powodzeniem strategię „samodowartościowania”. Polegała ona na tym, że jako krytyk literacki zajmował się w pierwszym rzędzie twórczością tych autorów (m.in. Emanuela Geibela, Heinricha Heinego i Theodora Storma), z którą często porównywano jego twórczość. W kolejnych podrozdziałach Autorka przedstawia młodego literata obracającego się w kręgu naturalistów i konserwatystów, problematyczną relację mistrz – uczeń łączącą Bussego jakiś czas z podziwianym przezeń Detlefem von Liliencronem, następnie wpływowego krytyka, felietonistę i publicystę współpracującego z opiniotwórczymi gazetami i periodykami, wydawcę i mecenas młodych talentów. Autorka pyta o motywy działania i wskazuje na różne niekonsekwencje w postępowaniu swojego bohatera, doszukując się przyczyn ewolucji jego poglądów nie tylko w koniunkturalizmie krytyka literackiego podejmującego „chwytliwe” tematy i starającego się iść z prądem czasu. Udaną w moim przekonaniu próbę wielowymiarowego naświetlenia

poglądów Bussego i ich ewolucji przynosi podrozdział 3.5 poświęcony jego stosunkowi do tzw. kwestii żydowskiej, felietonizmu oraz pierwszej wojny światowej (s. 104-132).

W rozdziale 4 Autorka przedstawia Carla Bussego jako pisarza, tłumacząc na wstępie, dlaczego wybrała do analizy jego utwory prozatorskie, a nie lirykę, która zapewniła mu rozgłos jako poecie i uchroniła go przed zupełnym zapomnieniem, o czym świadczy jego skromne „życie po życiu” w Internecie (warta uwagi jest strona miłośników Wągrowca, rodzinnego miasta Bussego, na której można znaleźć sporą garść informacji biograficznych o pisarzu: <https://wagrowiec1381.wordpress.com>). Twórczość Bussego jako prozaika jest w jakimś sensie przedłużeniem jego działalności w innych dziedzinach życia literackiego. Autor powieści „Das Gymnasium zu Lengowo” [Gimnazjum w Lengowie], noweli „Auf Grenz-wache” [Na posterunku granicznym], zbioru opowiadań „Die Schüler von Polajewo” [Uczniowie z Polajewa] i innych utworów był – jak przekonuje Doktorantka – pisarzem raczej przeciętnym, zręcznie zabiegającym o uwagę i przychylność czytelników popularnej literatury regionalnej określanej mianem „Heimatliteratur” [literatura stron rodzinnych]. Odwołując się do ustaleń Marii Wojtczak, badaczki tego typu literatury w jej wariacie wielkopolskim [„Ostmarkenliteratur”], Doktorantka analizuje wybrane utwory, zwracając szczególną uwagę na schematy narracyjne właściwe literaturze popularnej względnie trywialnej, stereotypowe przedstawienia postaci Polaków i antagonizm polsko-niemiecki spod znaku „Kulturkampf”. Interpretacje mgr Redlich uważam za trafne i poprawnie przeprowadzone, natomiast nie do końca jestem przekonany o skuteczności zabiegu interpretacyjnego, który zastosowała w odniesieniu do opowiadań szkolnych „Die Schüler von Polajewo”. Interpretacja przestrzeni szkolnej jako „trzeciej przestrzeni” (Third Space) w znaczeniu, jakie temu pojęciu nadał teoretyk postkolonializmu Homi Bhabha, próba zastosowania do świata przedstawionego w utworze Bussego takich pojęć jak różnica i hybrydyzacja oraz nawiązanie w tym kontekście do instalacji amerykańskiej artystki Reneé Green wydają mi się mało przekonujące, a zysk interpretacyjny – niewielki. Sama zresztą Autorka nie jest chyba do końca przekonana co do trafności tego zabiegu interpretacyjnego, opatrując porównanie przestrzeni w instalacji Green z przestrzenią szkolną w opowiadaniach Bussego zastrzeżeniami, które to porównanie stawiają pod wielkim znakiem zapytania. Może lepszy wynik dałaby interpretacja przestrzeni szkolnej – idąc tropem podejmujących wątki szkolnego wychowania utworów m.in. Musila („Niepokoje wychowanka Törlessa”), Rilkego („Die Turnstunde”) i Hessego („Unterm Rad”) – jako przestrzeni opresji, elementu opartego na przymusie systemu szkolnego?

III Konkluzja

Przedłożona do oceny rozprawa doktorska wpisuje się w nurt nadal bardzo potrzebnych badań nad szeroko rozumianym życiem literackim w XIX-wiecznych Niemczech. Mimo krytycznych uwag dotyczących pewnych niedociągnięć metodologicznych i interpretacyjnych bardzo wysoko oceniam staranność wykonania i wartość poznawczą monografii. Jej Autorka zaprezentowała się jako dojrzała warsztatowo badaczka dysponująca dużymi umiejętnościami interpretacyjnymi i posługująca się swobodnie niemieckim językiem naukowym, co w przypadku prac naukowych polskich autorek i autorów bynajmniej nie jest regułą.

Stwierdzam, że rozprawa doktorska pani mgr Julianny Redlich nt. „Der vergessene Meinungsstifter. Carl Busse (1872-1918) – Schriftsteller, Literaturkritiker, Publizist” spełnia ustawowe wymogi stawiane rozprawom doktorskim i wnioskuję o dopuszczenie jej Autorki do dalszych etapów przewodu doktorskiego. Jednocześnie rekomenduję rozprawę jako wyróżniającą do nagrody naukowej, wyrażając nadzieję, że po dokonaniu niezbędnych poprawek i uzupełnień ukaze się ona drukiem.

Poznań, 03.09.2018 r.

